

UDK: 282(497.5-3 Istra) »18/19«
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. XI. 1996.

Katolička crkva u Istri u nacionalno-političkim i idejnim previranjima 1900.–1914.

STIPAN TROGRLIĆ

Institut za primijenjena društvena istraživanja, Zagreb – Centar Pula

U istarskim podjelama od početka 20. st. do izbivanja prvog svjetskog rata, kako onima proizišlima iz sudara hrvatskog i talijanskog nacionalnog pokreta, tako i onima idejnog karaktera (»klerikalci« i liberali), Katolička je crkva bila aktivni sudionik. Ne plašeći se optužbi, iz redova liberala, o politizaciji Crkve, koje će dobrim dijelom prihvatiti i njihove talijansko-talijanizirane kolege, hrvatsko svećenstvo ustrajava na obrani imena i dostojanstva svojih sunarodnjaka. Na izazov rastućeg, agresivnog ateističkog liberalizma odgovoreno je organiziranjem Hrvatskog katoličkog pokreta (HKP).

Uvod

Premda ulogu Katoličke crkve u novijoj povijesti istarskih Hrvata (19. i 20. st.) hrvatska historiografija nije ni prešutjela ni demonizirala¹ (glede demonizacije izuzetak je ocjena, po sebi zamašnog, djela biskupa Antuna Mahnića)², ipak je ta uloga u hrvatskog historiografiji ostala neistražena i nedorečena. Za takvo stanje glavni je krivac marksistička ideološka barijera za koju je Crkva bila tek nužno zlo tzv. prijelaznog razdoblja, koje se kao takvo, u najboljem slučaju, moglo samo tolerirati. Sada kad nema ideoloških zapreka, pitanje timskog, interdisciplinarnog istraživanja ove složene povijesne problematike nameće se kao jedan od važnih zadataka. Do tada ostat će pojedinačna pa-birčenja i nastojanja da se uokviri mjesto »svetog« u »svjetovnom« u istarskoj stvarnosti 19. i 20. st., te dinamika i isprepletenost njihovih međuodnosa.

Pionirski rad Bože Milanovića, tiskan prije 24 godine, dragocjen je izvor informacija i smjerokaz u produbljivanju istraživanja. Vrijedno pažnje je i Milanovićevo nastojanje da obuhvati cjelinu tadašnje Istre³. Kad je riječ o

¹ O demoniziranju i prešućivanju uloge Katoličke crkve vidi: J. Krišto, *Prešućena povijest, Katolička crkva u hrvatskoj politici (1850.–1918.)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.

² J. Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1861–1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 187.

³ B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga druga (1883.–1947.)*, Istarsko književno društvo (dalje: IKD) sv. Ćirila i Metoda, Pazin, 1978.

vremenskom okviru naznačenom u naslovu, kojim se Milanović također bavi, valja imati na umu njegovu dvostruku uvjetovanost: i kao sudioniku zbivanja i kao osobi iz crkvenih struktura nedostajao mu je kritički otklon. Dakako, takav položaj ima i svojih prednosti: mogućnosti promatranja događaja izbliza i iznutra.

I dok je hrvatska historiografija, ostajući uglavnom na utvrđivanju činjenica, pala u stereotip idealizacije svega vezanog uz hrvatski dio Crkve, talijanska je, nasjedajući predrasudama nacionalističkog tiska, stvorila stereotip o biskupima i svećenicima agitatorima slavenizacije koje potpomaže Austrija radi prototalijanskih ciljeva⁴.

Napomena B. Milanovića: »Svaki povjesničar, koji bude htio prikazati javni život u Istri zadnjih desetak godina prije prvog svjetskog rata morat će pisati i o novome kulturnom hrvatskom katoličkom narodnom pokretu u Istri«⁵ i danas je aktualna. A metodološki pristup talijanskog povjesničara Giampaola Valdevita pri obradi uloge Crkve u nacionalnim borbama u Trstu nameće se kao nasušna potreba povijesne znanosti u razmatranju »svetog«. Valdevit kaže: »To nije povijest biskupa, svećenika, ili vjerskog života kao takvog niti je to povijest ekonomskih ili političkih organizacija katoličkog laikata po sebi i za sebe, izvan odnosa sa civilnim društvom, nego je povijest u kojoj se sam način življenja kršćanskog života izražava u određenoj prisutnosti katolika i Crkve u društvu, kao i u određenim odnosima koji mogu biti podrška, suradnja, sukob, susret s drugim političkim i društvenim snagama«⁶.

Crkva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća

Istarsko okružje (1825.–1860.), odnosno Markgrofovija Istra (1860.–1918.) ili jednostavno austrijska pokrajina Istra, kako se udomaćilo u svakodnevnom govoru, pa i historiografiji, obuhvaćala je teritorij nekadašnje mletačke i austrijske Istre, te kvarnerske otoke: Krk, Cres, Lošinj, Susak, Vele i Male Srakane. Skupa s Trstom i Goricom bila je dio šireg administrativnog organizma poznatog kao Austrijsko primorje (Küstenland, Litorale Austriaco).

Prema već ustaljenoj crkvenoj praksi, upravno-teritorijalna preustrojstva na državnoj razini pratili su odgovarajući zahvati i promjene i s crkvene strane. Tako je bulom »Locum beati Petri« Lava XII. iz 1828. godine došlo do velikih promjena na crkvenoj karti istarskog okružja. Pulska biskupija je pripojena porečkoj, koparska tršćanskoj, dok su novigradska, rapska i osorska jednostavno ukinute. Prva je pripala tršćansko-koparskoj, a druge dvije krčkoj biskupiji. Po izvršenju odluke bule, nakon smrti posljednjeg novigrafskog biskupa Teodora grofa Balbija, u Istri su ostale tri biskupije: tršćansko-koparska, porečko-pulska i krčka, s tim što se dio tršćansko-koparske biskupije prostirao

⁴ A. Valdevit, *Chiesa e lotta nazionali: il caso di Trieste (1850.–1919.)*, Aries Edizioni, Udine, 1979.

⁵ B. Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1. knjiga, IKD Juraj Dobrila, Pazin, 1992., 30.

⁶ G. Valdevit, n. dj., 10.

izvan tadašnje Istre. Radilo se o pet dekanata (Trst, Opčina, Tomaj, Dolina, Jelšane) sa 27 župa i 192.115 vjernika od ukupno 95 župa i 360.812 vjernika/katolika u tršćansko-koparskoj biskupiji 1900. godine⁷.

Kad je 1830. godine gorička biskupa podignuta na razinu nadbiskupije (metropolije), tri istarske i ljubljanska biskupija ušle su u sastav novoosnovane metropolije.

Prema sadržaju bule, glavni razlog preuređenja crkvene organizacije u Istri i Dalmaciji bili su bijedno stanje katedralnih kaptola i sjemeništa, teški uvjeti života i rada brojnih župnika, višegodišnja ispražnjenost nekih biskupijskih središta, a sve je to dovelo do opadanja vjerskog života u cjelini. Očigledno je postalo da se zlo proizašlo iz takvog stanja mora zaustaviti⁸.

Iz dopisivanja između cara Franje I. i pape Lava XII. primjetno je da je bula »Locum beati Petri« dio šire crkvene akcije protiv jozefinizma⁹ koju je započeo već Pio VII. Još prilikom posjeta Rimu 1819. Pio VII. je predao caru Franji I. više spomenica uperenih protiv državne crkve u Austriji. U poduzetim akcijama, u cilju boljitka vjerskog života, Lav XII. moli i očekuje svesrdnu pomoć cara Franje I.¹⁰, na što ovaj velikodušno odgovara: »Možete se pouzdati u moj žar i postojanost i nadam se da Božjom providnošću neće biti besplodna.«¹¹

Prema crkvenim podacima, u Markgrofoviji Istri je na početku 20. stoljeća živjelo 349.717 katolika. U organizacijsko-pastoralnom pogledu za njih su skrbrili 3 biskupije, 207 župa, 244 kapelanije i 573 svećenika.¹² U ovaj broj

⁷ *Prospectus beneficiorum ecclesiasticorum et status personalis cleri unitarum dioeceseon Tergestinae et Justinopolitanae*, inuente anno MCM, Tip. Fratelli Mosseting, Tergesti, 1900.

⁸ *Locum beati Petri, o preuređenju biskupijskih područja u Istri i Dalmaciji 1828.*, Biskupijski ordinarijat Poreč, Pazin, 1961.

⁹ Niz mjera kojima je austrijski car Josip II. (1780.–1790.) nastojao ostvariti potpuni utjecaj i kontrolu nad Crkvom. Zbog pretjeranog miješanja u crkvene poslove, sve do određivanja koliko će svijeća za vrijeme mise gorjeti na oltaru, Josipa II. pogrdno su nazivali »Josip Sakristan«.

Car je određivao granice biskupija, utvrđivao dob za ulazak u samostan, kao i broj redovnika u nekom samostanu, mogao je zabraniti crkvene zakone za koje se pretpostavljalo da bi mogli štetiti državi, biskupe u austrijskim zemljama imenuje car, a papa ih samo potvrđuje itd. Usp.: Jozefinizam i njegove štetne posljedice. U: M. Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata, Crkva u svijetu*, Split, 1996., 274.–277.

¹⁰ Pismo pape Lava XII. caru Franji I., Rim 6. srpnja 1828. U: F. Engel-Janosi, *Die politische Korrespondenz Päpste mit den österreichischen Kaisern 1804.–1918.*, Verlag Herold, Wien–München, 1964., 187.–189.

¹¹ Pismo cara Franje I. papi Lavu XII., Wienzel 31. kolovoza 1828. U: F. Engel-Janosi, n. dj., 189.–190.

¹² Prema podacima:

- I. *Prospectus beneficiorum ecclesiasticorum*, n. dj.
- II. *Status personalis et localis unitarum dioeceseon Parentinae et Polensis*, Tipographia Cajetani Coana, Parentii, 1901.
- III. *Status personalis et localis dioecesis Veglensis pro anno 1903.*, Typis Curvetae, Veglae, 1903.

uključeni su i redovnički svećenici koji najvećim dijelom nisu izravno bili uključeni u pastoralni rad. Usporedbe radi, na poč. 20. stoljeća na teritoriju današnje porečko-pulske biskupije, uključujući i župu carske mornarice u Puli sa 7925 stanovnika, živjela su 203.492 stanovnika. Ako se izuzme pravoslavna oaza u Peroju, svi su oni bar deklarativno bili katolici. U 137 župa u pastoralnom radu («in cura animarum») sudjelovao je 151 svećenik. Krajem istog stoljeća, samo 90-ak godina kasnije, 1996. godine na tom istom prostoru živi isti broj duša (204.346), katolika je 158.726, župe su 134, a svećenika (inkardiniranih) 94.¹³

Jasno, iza ovog hladnog i šturog govora brojki, bio je život bogat i raznolik, složen i slojevit, teško uramljiv i nikad do kraja razumljiv.

Crkva i proces sekularizacije

U Zagrebu je od 3. do 5. rujna 1900. održan Prvi svehrvatski katolički kongres. O mjestu i značenju kongresa u hrvatskoj povijesti kao i »historiografskim nesporazumima« oko kongresa najpotpuniju ocjenu dao je povjesnik i teolog Jure Krišto.¹⁴ Na kongresu je iz Istre, uz biskupa Mahnića, političare Dinka Vitezića i Vjekoslava Spinčića, bilo nazočno 50-ak laika i svećenika.

Za Mahnićev »Pučki prijatelj« kongres je bio zorna manifestacija snage hrvatskog katolištva, pokazao je da oduševljenje Hrvata za vjeru nije splasnulo premda su neke činjenice ukazivale na to. U skladu sa svojom tadašnjom stvarnom orijentacijom na gospodarsko-socijalnu problematiku, »Pučki prijatelj« pomalo promidžbeno dodaje da je na kongresu najveće zanimanje pokazano za rad III. odsjeka, koji se bavio socijalnim pitanjem, scoskim štedionicama i blagajnama.¹⁵

Obavijest o održavanju katoličkog kongresa na stranicama »Naše sloge« puna je ironije na račun porečko-pulskog biskupa Ivana Flappa, za kojeg je B. Milanović napisao da je bio skloniji Talijanima nego Hrvatima.¹⁶ Kongresu će prisustvovati biskupi iz svih hrvatskih zemalja pa je za »Našu slogu« bilo zanimljivo hoće li im se pridružiti mons. Flapp. »Njegov pohod u srce Hrvatske, dodir s prvim predstavnicima hrvatskog katoličanstva, utvrdilo bi ga u njegovoj vedroj ljubavi prema hrvatskom jeziku.«¹⁷ Vrhunac ironije izražen je u nadi da će mons. Flapp, ukoliko sam ne bude mogao prisustovati sastanku, u svoje ime poslati kanonika Pesantea.¹⁸

¹³ Do podataka sam došao usporedbom tablica iz djela navedenih u bilješci br. 12., a za današnju situaciju koristio sam *Cvit posvećenih – listić apostolata duhovnih zvanja*, Vijeće za apostolat duhovnih zvanja Porečko-pulske biskupije, Pazin 1996., 22.

¹⁴ J. Krišto, n. dj., 157.–179.

¹⁵ *Pučki prijatelj*, Krk (dalje: PP), 25. listopada 1900., 161.–163. Od broja 26., 20. rujna 1911., izlazi u Pazinu.

¹⁶ B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod...*, n. dj., 323.

¹⁷ *Naša Sloga*, 28. kolovoza 1900., 3. Više nego očita aluzija na Flappovu dosljednost i radikalnost u provođenju odredaba o uporabi latinskog jezika u liturgiji.

¹⁸ Isto, 3. Giovanni Pesante (1842.–1906.), prepozit porečkog kaptola. U svojim radovima naglašava isključivo talijanski karakter Istre.

Ni trijumfalističko ozračje u kojem se odvijao skup u Zagrebu, ni vanjsko blještavilo, niti optimizam govornika nisu mogli prekriti proces sekularizacije¹⁹ kao sve prisutniju hrvatsku stvarnost. Taj proces pospješivao je agresivni protukatolički nastup napredne omladine na početku 20. st.

Kad se govori o sekularizaciji u Istri, onda će ovaj, kao i toliki drugi procesi, imati jedan ritam u talijanskoj, a drugi u hrvatskoj sredini. Već sredinom 19. stoljeća u gradskim pretežito talijanskim, središtima primjetno je napuštanje vanjskih iskaza religioznosti kao posljedica promjene nutarnjeg stava. Pietro Alesch, tršćanski dekan, prikazujući vjerske prilike u svom gradu, 1859. piše da Slaveni (Hrvati i Slovenci, op. moja) pokazuju najveću revnost u vršenju vjerskih obreda. Tako kad zvoni »Zdravo Marijo«, »vide se posvuda slavenski žitelji kako mole sa šeširom ili kapom u ruci, dok to čini smiješno mali broj Talijana i Njemaca ili nitko od njih.«²⁰ Pretpostavljam da se isti prizor mogao vidjeti i po istarskim gradovima.

Matko Laginja u »Istarskim pričicama« objavljivanim u Šenoinom »Vijencu« od 1879. do 1880. godine spominje neke »čudne slobodnjake« koji svećenike i laike zauzete za očuvanje narodnog jezika u liturgiji nazivaju »clericima«.

A jakobinstvo je, za Laginju, sinonim racionalizma i skepticizma, pa tamo gdje se ono ugnijezdilo ljudi više ne vjeruju bezuvjetno svemu što zvonar pripovijeda a to je opet bio znak početka rastakanja one jednostavne, rekli bismo, djetinje vjere u istarskoj hrvatskoj sredini.²¹

Hrvatska je strana zapravo sve do potkraj 19. stoljeća mogla upirati prstom u liberalizam kao talijanski import poguban i za vjernike i za nacionalne protike hrvatskog kruga u Istri.

I dok je teoretski jasna odijeljenost vjerskog i nacionalnog i u istarskoj je stvarnosti »odmak od zauzimanja za nacionalne vrijednosti tekao paralelno s odmakom od kršćanskih vrednota kako ih je propagirala Katolička crkva.«²²

Primjer za to je epizoda Ivana Krstića, promotora istrijskog pokreta. Rođen u Arbanasima kod Zadra po završetku studija u Zagrebu nastanjuje se u Rijeci, gdje se pokazivao velikim Hrvatom. Prinuđen napustiti Rijeku zbog javnih izgredata, naseljava se u Rukavcu blizu Kastva. Vjerojatno već tu dobro plaćen od talijanskih liberala, priklanja se ideji da u Istri i nema Hrvata, a oni koji se takvima smatraju i izjašnjavaju ustvari su Istrijani. U Matuljima 1892. pokreće list »Prava naša sloga«, politički je dosta aktivan naročito prije izbora 1897. i 1901. godine. Obilazi sela na Ćićariji i srebrenjacima dobivenima od svojih gospodara nastoji kupiti siromašne seljake za ideju istrijanstva. Isto tako

¹⁹ Pod sekularizacijom, po sebi višeznačnim pojmom, ovdje podrazumijeva negiranje Boga i vjere kao vrijednosti s jedne strane, a s druge isticanje potpune autonomije »profanih« vrijednosti u odnosu na religiju i Crkvu, posljedice čega će biti nastojanje da se eliminiira svaki utjecaj Crkve na socijalni, moralni ili kulturni život. Usp.: R. J. Richard, *Teologia della secolarizzazione*, Brescia, 1970.

²⁰ G. Valdevit, n. dj., 30.

²¹ M. Laginja, *Što imamo u Istri – Istarske pričice*, pretisak, Consilium, Zagreb, 1994.

²² J. Krišto, n. dj., 223.

po Istri besplatno dostavlja »Pravu našu slogu«, pa se događa da seljaci radije prihvaćaju »besplatno« glasilo nego »Pučki prijatelj«, za koji su morali platiti godišnju pretplatu od dviju kruna.

Napadi na hrvatstvo Istre pretpostavljali su blaćenje svećenika i Crkve. Krčki biskup Mahnić, kad se »Prava naša sloga« počela širiti i po njegovoj biskupiji, na Cvjetnicu 1901. poslao je poslanicu »časnom svećenstvu i ljubljanim vjernikom« s naredbom da se »ova Naša odredba u crkvah puku javno pročita i tako svim do znanja dođe«. Među novinama koje nastoje vjernike otrgnuti od vjere i Crkve, Mahnić ubraja i »Pravu našu slogu«, pa je zato u svom stilu izravan i jasan: »(...) zabranjujemo i zaprečujemo svim vjernikom ove biskupije čitati spomenute novine. Ovu zabranu pak, tim više tiče se onih, koji bilo na koji mu drago način spomenutu novinu šire ili ju drugim daju da čitaju: ove s toga ozbiljno opominjemo da se ostave započetog posla«. ²³

O procesu sekularizacije u istarskoj hrvatskoj sredini u 19. i 20. stoljeću jednostavno nedostaju egzaktni pokazatelji i temeljna istraživanja, pa se pisanje o tom procesu svodi na uopćen govor o napuštanju vjere i Crkve kao općoj svjetskoj pojavi koja se može pratiti još od francuske revolucije, a među istarskim Hrvatima, zbog nerazvijenih društvenih struktura, javlja se znatno kasnije.

Revolucionarni potres 1848./49. koji je dobro uzdrmao Europu od Baltičkog do Crnog mora u Istri se nije osjetio. Zanimljivo je opažanje B. Milanovića: »Dok nije bilo u Austriji ustavnog života, živjeli su istarski Hrvati mirno sami za se, po svojim običajima, obavljajući svoje poslove i okupljajući se jedino oko svojih ognjišta u kući i oko svojih svećenika u crkvi. Pobune god. 1848. nisu ih se dotaknule«. ²⁴ Opisujući stanje 50 godina kasnije, doduše samo u pazinskoj gimnaziji, B. Milanović primjećuje: »U vjerskom pogledu prodirao je među đake naše gimnazije i uopće među inteligenciju indiferentizam u duhu tadašnjeg liberalizma. Neki su bili otvoreni protivnici vjere i crkve. Učenje vjeronauka u gimnaziji i posjećivanje nedjeljne mise nije mnogo pomoglo«. ²⁵

Što se dogodilo u međuvremenu od uvođenja ustavnog života u Austriji (1861.) do šk. god. 1906./7. kad Milanović u dosta tamnim tonovima prikazuje vjerske prilike u Istri? Prijelaz iz svijeta usmene u svijet pisane, učene kulture u istarskoj hrvatskoj sredini donio je lomove i na vjerskom području. Međutim, kako je prvu generaciju istarskih hrvatskih intelektualaca i političara činilo svećenstvo, taj se lom do pojave svjetovne inteligencije (kraj 19. i poč. 20. st.) nije ni osjetio. Tek kad na istarsku društvenu pozornicu stupaju liječnici, učitelji, pravnici školovani na praškom, zagrebačkom ili nekom drugom sveučilištu, zadojeni idejama liberalizma, s »Pokretom« ili »Novim listom« u rukama, dolazi do sudara tradicionalnih katoličkih vrijednosti s idejama ateističkog liberalizma. ²⁶ Suvremenim rječnikom kazano, Istra je postala dio šireg europskog milieua i u (anti)vjerskim tendencijama.

²³ PP, 25. ožujka 1901., 40.

²⁴ B. Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, n. dj., 9.

²⁵ B. Milanović, *Moje uspomene*, IKD sv. Ćirila i Metoda, Kršćanska sadašnjost, Pazin 1976., 8.

²⁶ Na stranicama »Pučkog prijatelja«, uz samo kraće predahe, od 20. siječnja 1909. do 20. svibnja 1910. vodi se žučljiva polemika između »Crnog študenta«, zastupnika liberalnih nazora, i »mudrog Jure«, branitelja katoličkih načela.

Iz spisa Carsko-kraljevskog poglavarstva za kotareve Poreč i Pazin, pohranjenih u Povijesnom arhivu u Pazinu, može se vidjeti kako od početka 20. stoljeća prema početku prvog svjetskog rata raste broj župničkih pritužbi na iskaze protuvjerskog raspoloženja i u hrvatskim ruralnim sredinama.

Župnik u Kringi Nikola Žugelj tijekom 1905. i 1906. u više navrata piše tužbe Kotarskom poglavarstvu u Pazinu u kojima iznosi dosta žalosne prilike u svojoj župi. Glavni problem bile su krađe i osvete. Kod propovijedi u kojima je ukazivao na ove i druge opačine (bogopsovanje, konkubinat, bludnost, srditost) nisu dale pozitivnih pomaka, odlučio se obratiti na spomenuto poglavarstvo. Krađe su poprimile takve razmjere da u Kringi, prema izjavi župnika Žugelja, nema ni pet posto muških koji nisu bili zbog krađe u zatvoru. Kao neosnovane optužbe su odbacili župan podopćine Kringa i petorice općinskih zastupnika.

Napadi na imovinu i osobnu sigurnost župnika Žugelja poprimili su takve razmjere da je on morao zatražiti dozvolu i nabaviti pištolj. Upotrijebio ga je nekoliko puta »hitajući u zrak« protiv nasrtljivaca koji su dolazili pred župni stan izvikivati razne uvredljive riječi i bacati kamenje po prozorima i vratima. Odlučnost župnika Žugelja da uz pomoć civilne vlasti stane na kraj krađama dalo je rezultata. U dopisu od 27. srpnja 1907. naslovljenom Kotarskom poglavarstvu u Pazinu sa zadovoljstvom konstatira da su glavni lopovi pohapšeni, a to je razlog da se ni krađa ni osveta nisu dogodile od 14. lipnja.²⁷ S obzirom da poslije ne nailazimo na tužbe župnika Žugelja, pretpostaviti je da se situacija u Kringi i okolici smirila.

Učestali su dopisi na kotarska poglavarstva, bilo u Poreču bilo u Pazinu, koja govore o javnom izrugivanju crkvenog nauka prijetnjama župnicima, održavanjem javnih zabava za vrijeme korizma, plesovima u isto vrijeme kad je u crkvi misa, izbjegavanje congruae (naturalna podavanja župljana). U Momjanu je za karnevala 1913. izrugivana svećenička služba. Vođa ceremonijala obraćao se nazočnima s »Gospodin s vama«, pozdravom rezerviranim za svećenike, a molitve je završavao sa samim obredom blagoslivljanja vodom.²⁸ Karneval u Novigradu također je iskorišten za izrugivanje katoličke vjere.²⁹ Župni ured u Brtonigli 1908. traži zaštitu od eventualnih napada na župnika.³⁰ Prilikom osnivanja talijanskog katoličkog udruženja »L'Unione cattolica« u Vižinadi protivnici su vikali i urlali te kamenjem gađali vrata udruženja.³¹

²⁷ Povijesni arhiv u Pazinu (dalje: PAP), Fond Carsko-kraljevskog kotarskog poglavarstva u Pazinu (dalje: F.-C.-k. p. Pazin) (1900.), K: 101; f. I/2.

²⁸ PAP, Fond Carsko-kraljevskog kotarskog poglavarstva u Poreču (dalje: F. C.-k. k. p. Poreč) (1913), k: 176; f. I/1. Dopis župnika Momjana Giovannija Casola Carsko-kraljevskom kotarskom poglavarstvu u Poreč od 8. veljače 1913.

²⁹ PAP, F. C.-k. k. p. Poreč (1905), k: 125; f. I/1. Dopis župnika Novigrada C. Jasuna (potpis nejasan) Carsko-kraljevskom kotarskom poglavarstvu u Poreču od 6. ožujka 1905.

³⁰ PAP, F. C.-k. k. p. Poreč (1908), k: 182; f. I/1. Dopis župnog uređa Brtonigla Carsko-kraljevskom poglavarstvu u Poreču od 27. veljače 1908.

³¹ PAP, F. C.-k. k. p. Poreč (1908), k: 182, f. I/2. Dopis tajnika »L'Unione cattolica popolare« u Vižinadi Carsko-kraljevskom kotarskom poglavarstvu u Poreču od 15. svibnja 1908.

Izneseni primjeri samo su dio istarskog vjerskog i društvenog mozaika, na kojemu uz druge podjele sve očitije obrise dobiva podjela na katoličku i otvoreno ateističku liberalnu struju. Mislim da je ovdje potrebno naglasiti da ne znači kako u Istri do početka 20. stoljeća nije bilo pojava protivnih nauku Crkve. Međutim, do tada nitko nije, bar ne javno, dovodio u pitanje moralni autoritet Crkve, njeno poslanje i značaj u povijesti istarskih Hrvata.

Talijanski katolički pokret u Istri (1905.–1914.)

Izvan sporova i trvenja između hrvatskog i talijanskog pokreta, kao dominirajuće političke pojave u 19. i na početku 20. stoljeća, nije mogla ostati ni Crkva. I dok je za hrvatske svećenike i političare-laike bilo normalno zauzimanje Crkve (njenog hrvatskog dijela) za nacionalna prava svojih sunarodnjaka, talijanski liberali, a ponekad i talijanski svećenici, smatrali su to klerikalizmom nespojivim s evanđeoskim poslanjem klera. Tako će se inercijom zbivanja na istim pozicijama u odnosu na hrvatski nacionalni pokret ponekad naći talijanski liberal i talijanski svećenik. Stavove već spomenutog Pesantea, koji je osuđivao svako miješanje svećenika u politiku («contro il clero politicante»), i na njegovoj smrti koristit će talijanski liberalni tisak.³²

Za odnos talijanskog katolicizma prema liberalizmu znakovit je slučaj Adama Zanettija, prepozita pulskog kaptola i župnika u pulskoj katedrali (1902.–1908.). Prije dolaska u Pulu osamnaest godina djelovao je u Fiumicellu (Friuli), gdje je aktivno sudjelovao u organiziranju seljačkih zadruga. Prema nekim izvorima, Zanettijev dolazak u Pulu vezan je uz akciju porečko-pulskog biskupa I. Flappa. Kao jedan od pretendena na mjesto goričkog nadbiskupa nakon smrti Jakoba Misije (1902.), Flapp je, pretpostavljajući da će biti imenovan goričkim nadbiskupom, te računajući da bi mu u tom slučaju Zanetti samo smetao, otvorio natječaj za mjesto prepozita u Puli te imenovao na to mjesto don Zanettija.³³ Budući da je Flapp ipak ostao porečko-pulskim biskupom, a Zanetti je i u novoj sredini nastavio sa socijalnim radom, sukob je bio neizbježan.

Zbog Zanettijeva zauzimanja na socijalnom planu, uza sav opsežan pastoralni rad, liberali i socijalisti optuživali su ga da zanemaruje svoje svećeničke dužnosti. Želju da i u Istri kao i u Friuliju ostvari riječi Lava XIII. »izidjite iz sakristije i idite u narod« teško je bilo ostvariti. Naime, u trenutku Zanettijeva dolaska u Pulu među talijanskim svećenstvom na socijalnom planu jedino je aktivan bio Valerijan Monti, koji je kao profesor djelovao u Pazinu. U Šišanu je Monti osnovao seljačku blagajnu (cassa rurale) i poljoprivrednu zadrugu (consorzio di agricoltori). Svesrdnu pomoć Montijevim akcijama pružao je umirovljeni rovinjski svećenik Bernardo Malusa.³⁴

³² *L'Unione nazionale*, glasilo talijanskih liberala, Pula, 9. svibnja 1914., 2. u obrani i dokazivanju talijanskog karaktera Istre navodi neka Pesanteova razmišljanja.

³³ *Omnibus*, politički list na hrvatskom, njemačkom i talijanskom, Pula, 20. siječnja 1908., 1.

³⁴ Giovanni Battista Falzari, Život don Adama, Zanettija (rukopis), Biskupijski arhiv u Poreču, don Zanetti, b. o., 39.

Tome se ne treba čuditi ako se zna kakava je tada bila situacija u talijanskom katoličkom pokretu u Istri. Grupa oko tršćanskog lista »L'Amico«, kao najaktivniji dio talijanskog katolicizma, posebno zainteresirana za Istru, tek 1905. godine osniva »Federazione triestina-istriana« koja je trebala povezati razne inicijative gospodarsko-socijalnog karaktera. Međutim, njena nazočnost ostala je ograničena na sjeverozapadnu Istru. S druge strane, »Comitato parentino-polese per l'azione cattolica«, koji se od lipnja 1906. pridružio »Federazioneu«, postojao je samo na papiru.³⁵

U nastojanja da se talijanski katolici izvuku iz podčinjenosti istarskom nacionalno-liberalnom pokretu na nacionalnom planu, te da se zaustavi utjecaj nadolazećeg socijalizma na gospodarsko-socijalnom planu, spadaju i don Zanettijeve akcije u Puli. Nakon dobro obavljenih priprema osnovao je »Circolo cattolico« sa ženskom sekcijom. »Circolo« je bio cilj okupiti radnike iz pulskog arsenala nakon rada ili nedjeljom poslije mise, održavati predavanja, pružiti savjet. Za katoličku stranu osnivanje »Circola« bilo je značajno i hitno jer su toliki radnici došli pod utjecaj socijalista i napustili Crkvu.

O atmosferi u pulskom arsenalu govori i podatak da je 12 radnika otpušteno jer nije htjelo raditi na blagdan sv. Josipa. Poslovođe se često rugaju s radnicima koji se ne srame svojih vjerskih načela, a posjeti svećenika obično su popraćeni neukusnim upadicama.³⁶

Kad je radnička blagajna koju je Zanetti osnovao da bi pomogao siromašnima, a posjednike poučio štednji, zapala u financijske poteškoće, socijalisti i liberali započeli su sustavno napadati sve njegove pothvate. Da bi se izvukao iz financijskih poteškoća, Zanetti se obratio za pomoć na mnoge adrese, no uzalud. Već pomalo narušena zdravlja, odlučio je krenuti u Ameriku. Navodno je Mahnić, koji je cijenio Zanettijevi socijalni rad, izjavio da bi, kad bi bio porečko-pulski biskup, zadržao Zanettija u Puli, dok Flapp koji je to mogao nije ni maknuo prstom. Flappova, najblaže kazano, netrpeljivost prema Zanettijevom radu proizlazila je iz njegova političkog stava da se Crkva ne treba miješati u nacionalno-politička pitanja. Smatrao je da je to prostor rezerviran za političke stranke, a kako mu je nacionalni program talijanskih liberala bio blizak, pojave organiziranog katolicizma, pa makar bile i pod firmom kršćanskog socijalizma, vjerojatno je doživljavao kao narušavanje nacionalnog jedinstva.

Pojava Talijanske socijaldemokratske stranke i Kršćansko socijalne stranke na izborima 1907. ne samo što je ugrozila monopol Talijanske liberalne stranke, nego je na dnevni red postavila i pitanje njihovih međusobnih odnosa. Ideološki gledano, dodirna točka između liberala i socijaldemokrata bio je »antiklerikalizam«, no razdvajao ih je nacionalizam jednih i internacionalizam drugih. Suradnja između liberala i kršćanskih socijalista bila je moguća na nacionalnom području posebno nakon izjave talijanskih katolika oko »L'Amica« da »naše talijanstvo ne šteti vjeri nego je podržava«³⁷, kolikogod su idejno bili

³⁵ G. Valdevit, n. dj., 224.-230., 256.

³⁶ PP, 10. travnja 1911., 77.

³⁷ *L'Amico*, 23. lipnja 1904., 5.

različiti. Prostora za suradnju ili bilo kakve kontakte između socijaldemokrata i kršćanskih socijala nije bilo. Isključivost je bila radikalna i dosljedna. U instrukcijama Svete Stolice talijanskim biskupima 1901., koje integralno prenosi i »Folium dioecesan«, službeno glasilo porečko-pulske biskupije, doslovno stoji:

»Kako socijalističko učenje u cjelini gledano sadrži razne hereze tzv. su-prostivljavači (polemičari) socijalistima podvrgnuti su Dekretu Kongregacije za propagandu vjere od 7. veljače 1645. god., dekretu Svete Stolice koji se odnosi na javne rasprave s hereticima«. ³⁸ Ni socijalisti nisu ostajali dužni. Godine 1905. Ured za kult odobrio je nova školska pravila prema kojima su učenici pučkih škola bili obavezni sudjelovati u vjerskim obredima, a učitelji su morali držati nadzor nad učenicima za vrijeme obreda. Liberali, zadovoljni Flappovim dosljednim provođenjem odredaba koje su ograničavale uporabu staroslavenskog i hrvatskog jezika u liturgiji, ne želeći zaoštavanje s Crkvom, nisu se istrčavali s napadima na odredbu Ureda za kult. Socijalisti su, uz poznatu lepezu napada na Crkvu, oštro napali i liberale zbog pasivnog držanja. Pozivajući se na 14. čl. Ustava, koji garantira pravo roditeljima da odluče žele li ili ne da njihova djeca sudjeluju u vjerskim obredima, »L'Istria socialista« donosi i obrazac koji roditelji trebaju potpisati ako ne žele da im djeca sudjeluju u bilo kakvoj vjerskoj manifestaciji. ³⁹

Nijemac Franjo Nagl, tršćansko-koparski biskup (1902.–1909.), nastojao je uvođenjem jezične discipline srediti liturgijske (ne)prilike. Godine 1909., tri godine nakon papinskog dekreta »Acres de liturgico«, koji je predviđao suspenziju, »a divinis« za one koji uvode liturgijske inovacije, ⁴⁰ Nagl izdaje dekret po kojem je u njegovoj biskupiji, izuzev kastavskog dekanata, latinski liturgijski jezik. ⁴¹ Drugi važan korak bilo je biskupovo poticanje organiziranog nastupa katolika na političkom i socijalnom planu. Tako 1908. piše: »Sad je potrebno boriti se za katoličku akciju svim snagama i uz pomoć tiska, konferencija, društava za ekonomski i socijalni napredak pokazati narodu njegove prave prijatelje. Dobro znamo kako su čvrsti naši temelji ako se oslanjamo na katolička načela, a onaj tko odbija raditi s nama na ovom polju zaslužuje biti odbačen. Ipak, zauzetost na političkom planu ne smije biti kod svećenika toliko naglašena da šteti njegovom svećeničkom poslanju, a na ovom području svećenik će se zauzimati, podčinjavajući se stvarnom naravnom i nadnaravnom dobru svoga stada prema nakanama Crkve«. ⁴²

Naglov nasljednik, Slovenac Andrija Karlin, promovirao je pastoralnu liniju kojoj je bio stran svaki aktivizam na političkom i socijalnom planu. Radilo se zapravo o povratku na tradicionalni model pastoralna s naglaskom na pobožnost, ljubav, jedinstvo, uzajamno pomaganje. Dakako da će ovaj model utjecati na opadanje, ali ne i zamiranje »političkog katolicizma«.

³⁸ *Folium dioeceseos Parentino-Polensis*, mense Aprilis, 1903., 54.

³⁹ *L'Istria socialista*, Pola, 6. studenog 1913., 2.

⁴⁰ *Acres de liturgico, Decretum de usu linguae slavonicae in socra liturgia, Folium dioeceseos Parentino-Polentis*, mense Ianuarii, 1907., 3.–7.

⁴¹ *Curia episcopalis, venerabili clero unitarum dioeceseon Tergestinae et Justinopolitanae*, mense Octobri, 1909., 145.–146.

⁴² Isto, mense Ianuarii, 1908., 2.

Na izborima za Carevinsko vijeće 1907. Talijanska kršćansko socijalna stranka sudjelovala je s trojicom kandidata: Pietro Spadaro, I. izborni kotar (sjeverozapadna obala Istre), Antonio Valtovaz, tršćanski župnik, II. izborni kotar (središnja Istra), i mons. Adam Zanetti, pulski župnik, III. izborni kotar (Pula i otoci). Nakon ponovljenih uži izbor (balotaže) činovnik Spadaro je prošao, dok su župnici otpali dobivši neznatan broj glasova (Valtovaz 18%, Zanetti tek 2%).⁴³ Spadaro je uspjeh ponovio i 1911., a 1914. uspio je ući u Istarski sabor. Kasnije su talijanski liberali optužili Spadara da je uoči balotaže 1911. stupio u kontakt sa slavenskim prvacima i obećao im »i usmeno i pismeno« da se »nikad neće suprotstavljati primjerenim i pravednim zahtjevima svojih slavenskih birača«.⁴⁴

Pa kad se već Spadaro nije osvrtao na optužbe, liberali su zaključili da »mi a s nama i svi njegovi birači talijanske narodnosti moramo ga (Spadara) oštro osuditi kao i njegovu političku etičnost i opjevanu nacionalnu privrženost«.⁴⁵ Svu žuč protiv Spadara liberali će iskazati na izborima za Istarski sabor 1914. godine. Zgražajući se nad stavom nekih istarskih socijalista iz Kopra koji su, u balotaži u I. istarskom kotaru, gdje su se našli Felice Bennati, liberalni kandidat, i Pietro Spadaro, kandidat kršćansko-socijalne stranke, svome članstvu preporučili apstinenciju, liberali su isticali da se u izborima prelama sudar dvaju načela: napredno-slobodoumnog i natražnjačko-mračnog, pa je izostajanje s izbora ravno izdaji.⁴⁶

Kad je 1912. iznenada umro porečko-pulski biskup mons. I. Flapp, talijanski liberalni tisak ponovno je istaknuo njegovu dosljednu borbu za »latinitet Crkve«,⁴⁷ dok je hrvatski, držeći se one »de mortuis nihil nisi bene«, ublažio prethodne optužbe, svaljujući krivicu na talijanske političare koji su ga »imali potpuno u šaci i odgovorni su oni za sve njegove čine koje bi protiv Hrvatske počinio«.⁴⁸

Imenovanje Trifuna Pederzollija,⁴⁹ tadašnjeg župnika u župi sv. Antuna u Trstu, za porečko-pulskog biskupa 1913. hrvatski katolici popratili su nadom da će nam biskup »u istini i pravdi pasti povjereno mu stado«.⁵⁰ Talijanski liberali izrazili su zadovoljstvo što je novi biskup Talijan i, vjerni liberalnoj frazeologiji, izrazili su uvjerenje da će mons. Pederzollu poštivati načelo odvojenosti crkvene i civilne vlasti.⁵¹

U poslanicama upućenima u prve dvije godine svog biskupovanja mons. Pederzollu ostaje na strogo »religioznom« području. Dugi boravak mons. Pe-

⁴³ G. Valdevit, n. dj., 236., 260.

⁴⁴ *L'Unione nazionale*, 23. kolovoza 1913., 1.–2.

⁴⁵ Isto, 1.

⁴⁶ Isto, 13. lipnja 1914., 1.

⁴⁷ Isto, 20. siječnja 1913., 2.

⁴⁸ PP, 30. prosinca 1912., 286.

⁴⁹ Više o mons. Pederzolliju u: L. Ferencić, *Porečko-pulska biskupija za vrijeme biskupa Trifuna Pederzollija (1913.–1943.)*, doktorska dizertacija na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb 1973.

⁵⁰ PP, 3. travnja 1913., 3.

⁵¹ *L'Unione nazionale*, 5. studenog 1913., 1.

derzollija na stolici sv. Maura u Poreču B. Milanović sažimlje u dvije rečenice: »Po narodnosti je bio Talijan, ali prema Hrvatima je bio pravedan. U politiku se nije miješao.«⁵² Možda se mons. Pederzolli manje eksponirao od svog prethodnika mons. Flappa, ali izvan politike u »političkim vremenima« nije mogao ostati. Svećenicima svoje biskupije preporučio je sastanak koji je u Puli sredinom 1914. organizirala Talijanska kršćansko-socijalna stranka. Odaziv svećenika bio je gotovo nikakav. Leonard Pavan, pulski kanonik i upravitelj župe,⁵³ odbio je ustupiti crkvene prostorije za održavanje sastanka, pa se ovaj neslavni skup (samo osam nazočnih) održao u hotelu Imperijal. Nakon što je okružnica biskupove preporuke talijanske stranke objavljena u »Giornaletto di Pola«, izrazito protukatoličkom listu, biskup je poduzeo ozbiljno ispitivanje da bi doznao kako je dospjela u ruke spomenutih novina. Osumnjičenom Egidiju Nardelliju, kapelanu u Puli i katehistu u Vodnjanu, prema pisanju »L'Unione nazionale«, biskup je najprije prijetio oduzimanjem kanonske misije za predavanje vjeronauka u Vodnjanu, da bi prijetnju kasnije promijenio u preporuku odlaska (consilium abeundi).⁵⁴

Hrvatski katolički pokret u Istri (1907.–1910.)

U hrvatskoj historiografiji najsustavniji prikaz Hrvatskog katoličkog pokreta (HKP) do 1918., njegove ideologije, ideologizacije, vodstva, historiografske ocjene, periodizacije, početaka dao je J. Krišto.⁵⁵ Oslobođen ideoloških (marksističkih) blokada, koje su povijesnu znanost pretvorile u sluškinju politike, nakon sustavnog proučavanja povijesnih vrela, a kao doktor teologije naoružan znanjem o unutrašnjim mehanizmima djelovanja Katoličke crkve, Krišto je, razarajući stereotipe marksističkog »novogovora«, HKP uokvirio »idejnim i političkim previranjima u devetnaestom i početkom dvadesetog stoljeća.«⁵⁶ U nastojanju da obuhvati cjelinu hrvatskog prostora, ni Krišto nije izbjegao rizik takvog pristupa: neujednačenost obrade pojedinih hrvatskih zemalja. Naglasak je na zbivanjima u »matici«, tj. Banskoj Hrvatskoj, a »zanemarena je«, jasno iz objektivnih razloga, »periferija«, što se, čini mi se, posebno odnosi na Istru.

Idejni začetnik i pokretač HKP-a, krčki biskup Antun Mahnić, po nacionalnosti Slovenac, a prije imenovanja za krčkog biskupa (1896.) profesor filozofije na bogosloviji u Gorici, po odlasku u novu sredinu suočio se s onim što je u Sloveniji poprimilo šire razmjere i o čemu je nosio neposredno iskustvo:

⁵² B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod...*, n. dj., 324.

⁵³ Jedina župa u Puli, gdje je 1914. god. živjela 42.500 katolika, bila je župa pulske konkatedrale, posvećena Blaženoj Djevici Mariji na nebo uznesenoj. Župniku su u pastoralnom radu pomagla četvorica kapelana. Duhovno brigu o 15.000 mornara vodio je Superioratus C. et r. Classis navalis, a jedan je svećenik bio dodijeljen kopnenim postrojbama (oko 4000 katolika). Usp.: Status personalis et localis unitarum dioeceseon Parentinae et Polensis 1914., Typografia Artigianelli; Tridenzi, 1914., 50.–52.

⁵⁴ *L'Unione nazionale*, 18. srpnja 1914., 1.

⁵⁵ J. Krišto, n. dj.

⁵⁶ Isto, 21.

porast ateističkog liberalizma. Radikalan, što se ponekad doimalo krutim, a smatrajući da u liberalizmu nema ničeg pozitivnog,⁵⁷ Mahnić se tom »zlu« odlučio suprotstaviti organiziranjem hrvatske, u prvom redu studentske, omladine na katoličkim načelima. Operacionalizaciju njegovih zamisli započeo je svećenik krčke biskupije Ivan Butković osnivanjem Hrvatskog katoličkog akademskog društva »Hrvatska« u Beču 1903. godine.

Glede početka HKP-a i njegove suštine, a radi razmatranje HKP-ova pokreta i u Istri, smatram da je dobro upozoriti na razmišljanje J. Krište o HKP-u u cjelini: »(...) HKP je izrastao na temeljima koje je uz pomoć biskupa Mahnića, postavio njegov svećenik Ivan Butković svojom organizatorskom djelatnošću među studentima u Beču i, kasnije, u hrvatskim zemljama. To je bio sitni rad sa studentima, kao što je bio skroman i početak tog katoličkog gibanja kod Hrvata. Onaj drugi dio koji se bavio velikom politikom organiziranja političke stranke s katoličkim programom zapravo je bio periferija HKP. On je međutim, zbog neprestanog hrvanja s liberalistički nastrojenim grupama i političkim strankama često stavljen u središte što je stvaralo dojam da je »politički katolicizam« srž HKP, dojam koji je neispravan«.⁵⁸

HKP u Istri kao dio katoličkog gibanja među Hrvatima s početka 20. stoljeća nosi sva obilježja tog gibanja, a i neke posebnosti uvjetovane zakašnjenim razvojem društvenih struktura u hrvatskoj sredini i sukobima talijanske i hrvatske nacionalne ideologije i pokreta.

O počecima HKP-a u Istri nema preciznih naznaka. B. Milanović, pišući o idejnim podjelama među istarskim Hrvatima na katoličku i liberalnu struju, za početak tih podjela navodi »desetak godina prije prvog svjetskog rata«.⁵⁹ Međutim, od idejnih razmimoilaženja do njihove »materijalizacije« stvaranjem organizacija na katoličkim načelima prošlo je nekoliko godina. Godina 1908. (22. kolovoza) može se smatrati početkom HKP-a u Istri jer je tada osnovano prvo društvo koje je, u zamahu Mahnićevih nastojanja, svoj rad temeljilo na vjerskim principima. Riječ je o Akademskom ferijalnom društvu »Dobrila«, nastalom odvajanjem od Akademskog ferijalnog društva »Istra« kad je ovo odbilo u statut ugraditi vjersko (katoličko) načelo kao polazište svoga rada.⁶⁰

I dok pri osnivanju »Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru« 1893., čija je svrha bila potpomagati otvaranje hrvatskih i slovenskih škola, nije bila upitna njena katolička orijentacija,⁶¹ četrnaest godina kasnije grupa akademičara isticanje vjerskog u radu akademskog društva smatra nepotrebnim.

⁵⁷ A. Mahnić, *Na raskršću dvaju doba*, Narodna prosvjeta, Zagreb 1924.

⁵⁸ J. Krišto, n. dj., 181.

⁵⁹ B. Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, n. dj., 30.

⁶⁰ U čl. 2. statuta Akademskog ferijalnog društva »Dobrila« stoji »Svrha je društva: a) jačati među članovima vjersku i narodnu svijest«, a u čl. 2. statuta Akademskog ferijalnog društva »Istra« piše: »društvo će svoj rad temeljiti na čisto narodnom temelju«. PAP, C.-k. k. p. Pazin (1909.), k: 108, f. J/3. Statut Akademskog hrvatsko-slovenskog katoličkog ferijalnog društva »Dobrila«. Statut Akademskog hrvatsko-slovenskog ferijalnog društva »Istra«.

⁶¹ »Svrha je družbe podupirati i pospješivati hrvatsko i slovensko školstvo u Istri na katoličko-narodnom temelju (čl. 2. *Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*, Volosko, 1899., 3.).

Godine 1899. biskup Mahnić pokrenuo je na Krku izdavanje »Pučkog prijatelja« – lista za pouku i zabavu hrvatskom seljaku. Do 1907. list se, na tragu socijalnog učenja Lava XIII. izloženog u enciklici »Rerum novarum« (1891.), bavi isključivo socijalnom i gospodarskom problematikom. U ispolitiziranoj istarskoj situaciji uoči svibanjskih izbora 1907. za Carevinsko vijeće, obremenjenoj također sve izrazitijim podjelama na »klerikalce« i »liberale«, »Pučki prijatelj« sve više se okreće političko-nacionalnim i idejnim pitanjima u Istri i o Istri. Dopis nekog seljaka iz Nerezina (Cres) na jednostavan način govori o uočenoj preorijentaciji. »Dosada bismo u njem (*Pučkom prijatelju*, op. moja) našli govor o našim seljačkim poslovima, ali sada počeli ste nam svašta govoriti: kako visoka gospoda u Beču namjerava nama seljacima dati svu ovlast u ruke, kako ćemo u napredak birati naše zastupnike. Tu su riječi strane seljačkom uhu: program, politika, reforma, germanizacija, parlament, kartel, religiozno, kompromis.«⁶² I zaista, od idućeg broja uredništvo uvodi rubriku »Seljački tumač«, započinjući s objašnjavanjem pojma program.⁶³

Uoči izbora 1907. biskup je Mahnić uputio pastirsko pismo u kojem iznosi važnost izbora i za vjernike. Ukratko: budući da će se u Carevinskom vijeću raspravljati o važnim stvarima kao što su porezi, plaće, hoće li se u školama učiti vjeronauk i proglasiti razrješivost braka, narodni zastupnici moraju biti pravi kršćani i pravi domoljubi.⁶⁴ I prije i poslije Mahnićeva pisma »Pučki prijatelj« iznio je prepoznatljive stavove katoličkog kruga (»klerikalaca«) oko Mahnića da samo dobar katolik može biti dobar Hrvat.

Na izborima su trijumfirali kandidati Hrvatsko-slovenske stranke. Već u prvom krugu u tri izborna kotara uvjerljivo su pobijedili Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić, dok su u tri druga izborna kotara tek u ponovljenom glasovanju (balotaži) s neznatnom većinom izabrani talijanski kandidati. U oduševljenju, ne bez jetkog sarkazma, »Pučki prijatelj« je obilježio ovaj uspjeh. U crnom osmrtničkom okviru, pod naslovom »Seljačka mora je pala«, pjeva se »pokoj vječni« Talijanskoj liberalnoj stranci, idejnom i nacionalnom protivniku. Opetovano se iznose korijeni »liberalnog zla«. Proglasivši načelo slobode kao vrhovni kriterij, a ne Božje i crkvene zapovijedi, liberalizam je završio u lažima, a njegova povijest »sva je krvlju ispisana«.⁶⁵

Povod za odlučnu diobu duhova i oštru polemiku s hrvatskim liberalima bio je izlazak prve generacije maturanata pazinske gimnazije god. 1907. Od 32 maturanta, nijedan se nije prijavio za svećenički poziv, a nitko od njih nije sudjelovao ni na sastanku katoličke mladeži u Zagrebu 1907. Za katoličku stranu sve je to posljedica protuvjerskog djelovanja nekih gimnazijskih profesora, koji su čak odvrćali od svećeničkog poziva i odlaska u Zagreb. Premda su maturanti negirali bilo kakvo nagovaranje od bilo koga glede izbora poziva, teško je potpuno isključiti određena usmjeravanja nekih profesora, tim više što se tijekom godine više gimnazijalaca izjasnilo za odlazak na bogo-

⁶² PP, 10. veljače 1907., 29.

⁶³ Isto, 20. veljače 1907., 36.–37.

⁶⁴ Isto, 20. travnja 1907., 81.–82.

⁶⁵ Isto, 20. svibnja 1907., 105.

sloviju.⁶⁶ Da je protuvjerskog djelovanja bilo na gimnaziji, potvrđuje ispitivanje đaka koji su stupili u štrajk protiv prof. Uzuna. Do štrajka je došlo zbog strogosti spomenutog profesora, no štrajk je bio zgodna prilika da se đake usput propita o eventualnom Uzunovom protuvjerskom djelovanju.⁶⁷

Kastavac Milan Marjanović (1876.–1955.) nakon gimnazije odlazi u Prag, gdje se upoznaje s liberalnim, protukatoličkim učenjem češkog političara Tomáša Garigua Masaryka. Po povratku u domovinu priključuje se Naprednoj omladini, a kao suradnik ili urednik brojnih listova ističe se zauzimanjem za hrvatsko-srpsku suradnju i borbenim protukatolicizmom.⁶⁸ Smatrajući klerikalizam (pod tim je podrazumijevao svaku akciju Katoličke crkve) opasnijim za hrvatski narod od bilo kojeg drugog, pa i vanjskog, a videći u Mahnićevim poduhvatima najernji oblik klerikalizma, na crti svojih globalnih razmišljanja, želio je upozoriti na klerikalnu oluju koja se sprema i u Istri. Jasno apostrofirano je biskup Mahnić kao onaj koji je u Sloveniji pokrenuo bojeve, a sada ih svom žestinom raspiruje i po Istri.

Radi se o dobro poznatom spektru optužbi iz naprednjačke radionice: klerikalci svojim agresivnim nastupom unose razdor u, do tada, jedinstvene narodne redove, i tako slabe narodnu borbu. Ulaskom u političku arenu svećenici su iznevjerili svoje izvorno i jedino poslanje, isticanje vjerskog načela kao primarnog dovodi do žrtvovanja narodnih interesa u ime viših interesa Crkve, a time se otvara prostor za suradnju s talijanskim katolicima protiv hrvatskih liberala. Teorija o poslušnosti biskupima vodi tome da su ih vjernici dužni slušati i onda kad su protiv narodnih interesa kao što se – po Marjanoviću – upravo takvim može smatrati rad tršćansko-koparskog biskupa mons. Nagla i porečko-pulskog mons. Flappa na planu liturgijske discipline, što je dovodilo do potiskivanja glagoljice, a što je opet Marjanoviću bio dokaz protunarodnog djelovanja Crkve. Svoje razmišljanje Marjanović završava strahom da će klerikalci preuzeti Družbu sv. Ćirila i Metoda, te pozivom intelektualcima Banovine da pomognu Istri, a izlaz vidi u većem zauzimanju laika, širenju prosvjete, gospodarskom oslobođenju i demokratizaciji.⁶⁹

Usljedio je brz i britak odgovor. »Pučki prijatelj« od broja 28. do broja 36. 1907., u seriji članaka pod naslovom »Istro čuj naš glas«,⁷⁰ nepoznatog autora, odbija Marjanovićeve optužbe, a ujedno koristi priliku za šire obrazloženje katoličkog programa na socijalnom i političko-nacionalnom planu. I upravo ono što Marjanović demonizira, poštivanje vjerskih načela u svim područjima javnog i privatnog života, za »Pučki prijatelj« je jedina garancija očuvanja hrvatskog bića u Istri. A da bi osigurao životnu praksu u skladu s Božjim zapovjedima i crkvenim naukom, svećenik se ne treba ustezati ni od političkih

⁶⁶ Isto, 30. rujna 1907., 213.–214.

⁶⁷ M. Balota (Mijo Mirković), *Stara pazinska gimnazija*, Čakavski sabor, Pula 1984., 72.–73.

⁶⁸ J. Krišto, n. dj., 271.

⁶⁹ *Pokret* 4/1907., br. 215., 1.–2.

⁷⁰ God. 1908. članci su tiskani u posebnoj brošuri »Istro čuj naš glas« kao 1. knjiga Male knjižnice »Pučkog prijatelja«.

sredstava koja mu kao građaninu stoje na raspolaganju. Iako nacionalnom pitanju ne daje atribute nečeg apsolutnog, ipak je »Pučki prijatelj« daleko od pomisli da bi se na apsolutnim katoličkim načelima surađivalo s »inorodcima« (Talijanima) katolicima, a kao Hrvati »u narodnim pitanjima naći ćemo se uvijek rame uz rame s pokretačima i obzorašima ili kako se već zovu ti liberali starije i mlađe dlake.«⁷¹ Sigurno je iza navedenog gledišta, uostalom kao i iza cjelokupne orijentacije »Pučkog prijatelja«, stajao biskup Mahnić. Zato se čine u najmanju ruku pretjeranima stavovi koji crno-bijelom tehnikom rad biskupa Mahnića opisuju kao reakcionaran i razbijački u odnosu na hrvatski narodni pokret u Istri.⁷² Druga je stvar koliko je Mahnić svojim djelovanjem doprinio dijalogu, a koliko polarizaciji snaga. Napokon, Mahnić je pripadao vremenu crkvene polemike »koje ide od prosvjetiteljstva do II. vatikanskog sabora«,⁷³ a u tom vremenu »osnovno je polazište crkvenih ljudi bilo da se najprije u svemu traži zlo, pa ako se nađe nešto zlo, treba se svrstati protiv svakog takvog postupka.«⁷⁴

Idejna razmimoilaženja i konkretne diobe

Idejne razlike između katoličke i liberalne orijentacije unutar istarske hrvatske inteligencije određeno vrijeme potiskivane u ime nacionalnih interesa, od 1907. do 1912. izbijaju svom žestinom na površinu i dovode do stvaranja paralelnih (katoličkih i liberalnih) organizacija među pazinskim gimnazijalcima, istarskim učiteljima i studentima. I među svećenstvom primjetna je podjela na starije, bliske tzv. liberalnom katolicizmu, tj. onom tipu katolicizma koji traži putove suradnje s liberalizmom ne nječući sve njegove zasjede, i mlađe, okupljene oko Mahnića, koje pripada tzv. polemičko-intrasigentnom katolicizmu i koje, u skladu s knjigom španjolskog svećenika Sarda y Salvanya »E liberalismo es pecado« (Liberalizam je grijeh),⁷⁵ objavljenom 1884. godine, liberalizam smatra ne samo grijehom, nego izvorom svih grijeha.

Nakon »skupštine razlaza« 1908., na kojoj studenti akademskog ferijalnog društva »Istra« nisu prihvatili da u osnovne odredbe njihovog rada uđe i ona o »katoličkim temeljima«, a posljedica čega je bila stvaranje katoličkog ferijalnog akademskog društva »Dobrila«, anatemiziranje onog drugog među suprotstavljenim studentskim taborima od tada je česta pojava. Slijedom ovakvog razmišljanja, za podjelu je uvijek kriva druga, »protivnička« strana. Pa, ovisno o trendu, bit će to katolička, odnosno liberalna struja. Za povijesnu znanost opasno je preuzimanje stavova bilo jedne bilo druge strane kao povijesne istine.

⁷¹ Isto čuj naš glas, *Pučki prijatelj*, Krk 1908., 22.

⁷² J. Šidak i dr., n. dj., 256.

⁷³ T. Šagi-Bunić, Bernardin Škrivanić u europskom kršćanskom kontekstu, Predavanje na znanstvenom skupu »Bernardin Škrivanić i njegovo vrijeme«, održanom u Rijeci od 6. do 9. lipnja 1996., 3.–4. (rukopis).

⁷⁴ Isto, 4.

⁷⁵ G. Marina, *La Chiesa nell'eta' del liberalismo, quinta edizione*, Morcelliana, Brescia, 1983., 103.

Razlike između radikalno-katoličkih i umjereno liberalnih učitelja i profesora, dovele su 1912. i do formalno organizacijskih podjela.⁷⁶ Istarski prosvjetari do tada su se okupljali u društvu »Narodna prosvjeta« osnovanom 1899. godine, s istoimenim mjesečnim glasilom pokrenutim 1905. U programatskim načelima ističe se da se Društvo neće baviti politikom, te da mu je osnovni cilj okupiti istarske učitelje radi podizanja njihove naobrazbe i ugleda. U pravilu, glavna skupština Društva održavala se jednom godišnje.

Na blagdan Duhova (27. svibnja) 1911. u Puli se održavala glavna skupština »Narodne prosvjete«. Nakon protokolarnog otvaranja i pozdrava predsjednika društva i glavnog urednika učiteljskog glasila Josipa Bačića stvari su se odvijale uobičajenim tijekom sve do rasprave »o našoj organizaciji«. Kad se došlo do te točke, prvi se za riječ javio Josip Matanić. Iako dosta konfuzan u svome izlaganju, Matanić je jasno tražio da se učitelji ne vezuju samo uz svećenstvo i da se smutljivci uklone iz društva. Tijekom rasprave u više je navrata prozvan Josip Bačić. Zamjeralo mu se tiskanje Mahničeve uskrсне poslanice na stranicama »Narodne prosvjete«, tobože slanje novina Mahniću na recenziju prije nego idu u tisak, kao i reklamiranje vjerskih knjiga na stranicama »društvenog glasila«. Bačić pred optužbama nije ustuknuo, nego je zatražio donošenje posebne rezolucije u kojoj bi se preciziralo da »Narodna prosvjeta« i društvo i glasilo svoj rad temelje »na istinama svete rimske vjere«. Kad je prijedlog odbačen s obrazloženjem da se društvo tih načela u radu uvijek pridržavalo, Bačić s grupom istomišljenika napušta skupštinu. Nekoliko mjeseci kasnije (29. X. 1911.) Bačićeva grupa u Svetom Petru u Šumi osniva Katoličko učiteljsko društvo za Istru »Hrvatska škola«, a početkom 1912. pokreće istoimeno glasilo.⁷⁷

Za kratko vrijeme svoga izlaženja (1912.–1914.) »Hrvatska škola« je kvalitetom svojih priloga nadvisila »Narodnu prosvjetu«. Po odlučnom isticanju katoličkih načela i demoniziranju neistomišljenika bila je veoma slična »Pučkom prijatelju«.

U nastojanju da odgoju od najranijeg djetinjstva dađe katolički karakter, »Hrvatska škola« u dječjim vrtićima organizira klubove odgajateljica znakovitog naziva »Bogoljub«. Tako su idejna razmimoilaženja imala odraza na cjelokupni odgojno-obrazovni sustav od sveučilišta do vrtića.

Povod za nova sučeljavanja katoličke i liberalne struje bila je odluka glavne skupštine Đačkog pripomoćnog društva od 23. kolovoza 1909. da se u Pazinu podigne zavod za stanovanje gimnazijalaca i da se odgoj đaka u zavodu povjeri salezijancima. Grupa od 27 istarskih intelektualaca usprotivila se podizanju zavoda, a kao razloge svog protivljenja naveli su gospodarske i nacionalne štete koje bi zavod hrvatskim interesima u Pazinu nanio. Zatvaranjem đaka u jedan prostor sa strogo određenim ritmom oslabila bi njihova komunikacija s javnošću, a upravo su oni svojom živahnošću i razgovorima na hrvatskom, na ulici,

⁷⁶ Upozorenja na liberalne stavove pojedinih učitelja, posebno Viktora Cara Emi-
na i Frana Novljanina, primjetna su na stranicama »Pučkog prijatelja« već od 1908.
Usp.: PP 30. srpnja 1908., 171.

⁷⁷ B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod...*, n. dj., 389.

trgovini i u obiteljima gdje su stanovali doprinosili širenju hrvatske riječi u Pazinu.

S druge strane, štetu će trpjeti i hrvatski zanatlije i trgovci, jer salezijanci kojima se će povjeriti uprava zavoda, vjerojatno će potrebe zavoda podmirivati nabavom izvana.

I sad dolazi glavni razlog: (...) »Ovdje se nije odlučan boj između Slavena i Talijana, Salezijanaca rođenih Hrvata danas još nema, pa nema sumnje, da se Salezijanci, koji su najvećim dijelom talijanske narodnosti ne će tako nesebično zauzeti za odgoj hrvatske i slavenske mladeži, kad već unaprijed znadu da ta mladež prisvaja odgoj i sabire naobrazbu, a da kasnije stupi u narodnosni boj protiv njihovih sunarodnjaka.«⁷⁸ Iza straha da bi otvaranje zavoda bilo protiv hrvatskih interesa zapravo se više krio strah od »klerikalizacije« školstva, jer je ugovorom bilo utvrđeno da će službeni jezik u zavodu biti hrvatski, upravo su u zavodu trebali preuzeti slavenski salezijanci (Slovinci, Česi, Poljaci), i to samo privremeno, jer je Mahnić već 1904. poslao devetoricu hrvatskih mladića na školovanje kod salezijanaca u Torino. Sve do izbivanja prvog svjetskog rata đački zavod (konvikt) u Pazinu bio je predmet čestih polemika, u kojima se obje strane, katolička i liberalna, s prepoznatljivim žučljivim izljevima, iznosile svoje razloge za i protiv gradnje đačkog doma.

Prilikom polaganja kamena temeljca za gradnju đačkog zavoda 19. X. 1913. bili su nazočni tršćansko-koparski biskup A. Karlin, krčki biskup A. Mahnić, narodni zastupnici M. Laginja i Dinko Trinajstić, kao i svi uglednici HKP-a iz Istre. U podužem govoru biskup Mahnić je istaknuo značaj formiranja istarske inteligencije na zasadama katoličke vjere. Hrvatski narod u Istri najvećim je dijelom katolički, pa ako se već proglasilo načelo da je volja naroda vrhovni zakon, istarska bi inteligencija morala poštivati vjeru i svetinje tog naroda. Dva su glavna protivnika vjere s kojima će se i istarska inteligencija morati suočiti: liberalizam i socijalizam. Prvi je iz ljudskih duša počeo čupati vjerske ideale, a drugi – po Mahniću – na gospodarskom i političkom planu uvodi anarhiju.⁷⁹

Koliko god je na ovom stupnju istraživanja teško nešto određenije kazati o dubini podjela među svećenicima, očito je da su one postojale. Starije svećenstvo, odgajano na principima narodne sloge, ustrajava na isticanju ovog principa kao temelja u cjelokupnom nacionalno-političkom radu. Po njima je stvar političke pragmatike ne inzistirati na formalnom i javnom prihvaćanju vjere kao ishodišta u nacionalnom radu. Time se ne dovodi u pitanje bit vjere i njeno poslanje. Njihovi »protivnici«, mahom mladi svećenici, smatrali su da je borba za poštivanje vjerskih načela u svim segmentima javnog života suštinsko i strateško pitanje, a nikako pitanje taktike. Mostove koje starije svećenstvo okupljeno oko »Naše sloge« gradi prema nekim zasadama liberalizma mlade u svom glasilu »Pučkom prijatelju« proglašava sinkretizmom utemeljenim na osobnim vezama i prijateljstvima, a ne na zdravoj kršćanskoj logici. S pro-

⁷⁸ Osvrt na izvješće glavnoj skupštini »Đačkog pripomoćnog društva« u Pazinu o djelovanju u pogledu ustanove »Đački dom«, Tomićić i dr., Opatija 1909., 8.

⁷⁹ PP, 23. listopada 1913., 2. (za godinu 1913., 1914. nema oznaka stranica).

tivnikom se ne može pod zajednički krov makar se to pokušava opravdati potrebom jedinstva u borbi za nacionalna prava, jer za borbena-radikalni dio svećenika rad za narod prazna je fraza ako nije utemeljen na vjeri.⁸⁰

Prvi svjetski rat samo je nakratko zaustavio istarske idejne podjele i fronte. Oni se obnavljaju i nastavljaju nakon prvog svjetskog rata. Pokušaj izmirenja na sastanku političkog društva »Edinost« (Odbor za Istru), na sastanku u Kozini u srpnju 1922., ne uspijeva. Razlike su bile preduboke da bi se jednim dekretom ili dobrom voljom mogle prevladati. Nije ih, u ime narodne sloge i viših (nacionalnih) probitaka, više mogao potisnuti ni crni (fašistički) ni crveni (komunistički) režim. Idejne fronte s kraja 19. i početka 20. stoljeća mutatis mutandis i danas su dio istarske stvarnosti s prepoznatljivim posljedicama na nacionalno-politička kretanja u Istri.

Zaključak

Nacionalno pitanje u Istri na početku 20. stoljeća izraženo u intenzivnom sukobu dvaju etničko-kulturnih krugova, hrvatskog i talijanskog, te proces napuštanja tradicionalnih katoličkih vrijednosti i u hrvatskim ruralnim sredinama, pojačan prodorom ateističkog liberalizma, bili su dva krupna izazova s kojima se Katolička crkva morala suočiti.

U vremenu visokih nacionalnih tenzija i redova pastoralna skrb na hrvatskom jeziku u hrvatskoj sredini, što je hrvatska strana smatrala nečim sasvim opravdanim, u očima talijanskih liberala, ali i klera, dobiva značaj političko-politikantskog rada. To ne znači da nije bilo svećenika direktno uključenih u politiku. Svakako primjetno je bilo jače angažiranje hrvatskih svećenika na tom planu. Dok je vodstvo u talijanskom nacionalnom pokretu u Istri imala liberalna buržoazija, u hrvatskom, zbog nerazvijenih društvenih struktura u istarskoj hrvatskoj sredini, i onda kad pokret pomalo prelazi u ruke svjetovne inteligencije, važnu, a na terenu i presudnu ulogu imat će svećenici.

Organiziranje katoličkog pokreta kako u hrvatskoj tako i u talijanskoj sredini bilo je izlazak Crkve iz sakristije u cilju obrane katoličkih vrijednosti pred plimom ateističkog liberalizma. I dok je Talijanski katolički pokret ostao ograničen na sjeverozapad Istre, HKP se širio po cijeloj ondašnjoj Istri, ističući da rastakanje katoličkih vrijednosti dovodi u pitanje i nacionalni opstanak Hrvata u Istri. Podjele na katoličku i liberalnu struju u hrvatskoj sredini dobit će i organizacijske forme među gimnazijalcima, studentima i učiteljima.

»Duh vremena« djelovao je i na svećenstvo. Jasno, do formalnih podjela nije došlo, ali bila je vidljiva razlika između »radikala« oko Mahnića i »liberala« oko »Naše Sloge«.

⁸⁰ Isto, 10. kolovoza 1910., 170.–172.

SUMMARY

THE CATHOLIC CHURCH IN ISTRIA DURING THE PERIOD OF NATIONAL, POLITICAL AND IDEOLOGICAL FERMENTATION, 1900–1914

In large part, the Catholic Church could not, nor would not, stay out of the disputes and quarrels between the Croatian and Italian national movements, the most important political phenomenon in Istria at the beginning of the twentieth century. The »Croatian« element in the Church participated actively in the struggle for the rights of its co-nationals. Meanwhile, a segment of the Italian clergy accepted the view of its liberally-oriented co-nationals, who looked upon the national conflict as an importation of clericalism from Croatia, wholly unsuitable to the »peaceful« environment of Istria and the evangelical mission of the Catholic Church.

The Church responded to the appearance of aggressive atheistic liberalism by organizing a Catholic movement. While the Catholic movement among Italians showed a certain dynamism only in northwestern Istria, the Catholic movement among Croats developed a rich and varied range of activities throughout Istria, especially during the period 1900–1914.